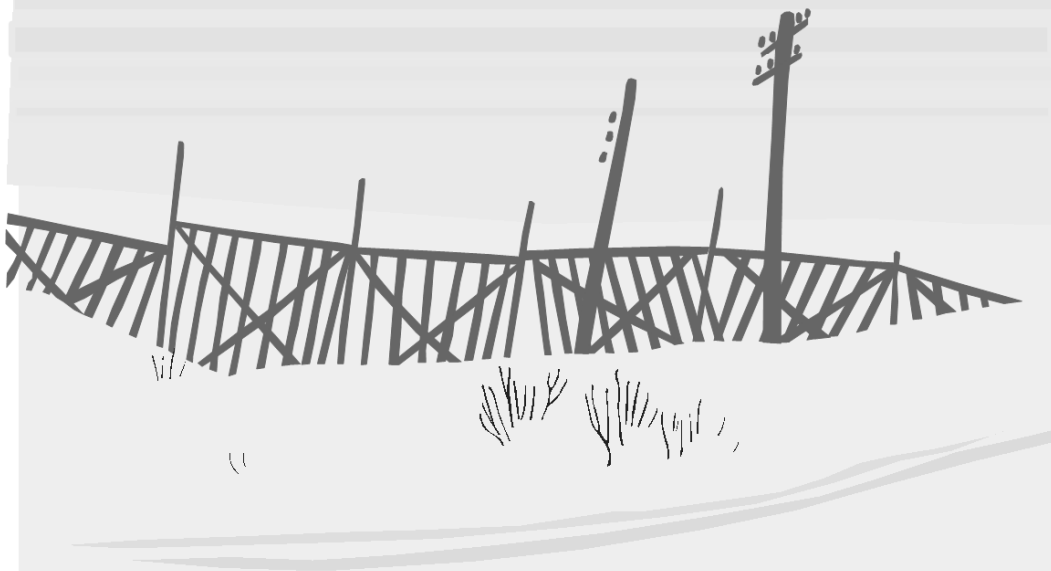

IR
nr 4

Hirviö

Pettumused

Toimetaja INGVAR LUHAÄÄR

Autori kaanekujundus

© Eesti Luuleliit, Ilmre Raamatukogu, 2021

Pettumused

Vanaema, vanaisa ja mammi

Minu vanaema tuli Peterburi 17-aastasena, nagu d'Artagnan Pariisi. Vahet oli nii palju, et vanaema pole olnud mitte aadliku, vaid puusepa tütar. Ja sedagi oleks ta, kui nad Kärđlas elaksid, Palukülas aga peeti neid lihtsalt popsnikeks. Vanaema saabus õigel ajal, kohe algasid joovastavad seiklused – Veebruari revolutsioon. Üksikasju neist tean nii palju, et nooruke vanaema jooksis ringi Peterburi uulitsail ja kilkas „Svoboda!“ Rohkem pole tarviski teada, sest mida vanaema siis tundis, on kerge ette kujutada Rahvarinde ajast, kui ühest pilgust piisas, et mõttekaaslast leida, kui tundmatu mõttekaaslane tõi sind, kui tarvis, oma koju ööbima. Ja mitte ainult mõttekaaslast, ka vastasleeri esindajat hätta pole jäätud, nagu omal ajal luuletaja Vološin peitis oma Krimmi majas nii punaseid, kui ka valgeid, kes aga hetkel varjupaika otsis. See on üks eriline tiivustav tunne, kui ajaloolised sündmused toimuvad, ja neis isegi natuke osaled, tunne, mis inimesi tugevasti ühendab.

Palusin jutustada 1917. aasta muljetest. Minu küsimused olid tüüpilised nõuka aja jaoks, vanaema vastused aga – täiesti üllatavad. Küsisin Oktoobri revolutsioonist. „Jah, öösel oli kuulda linnas laskmist, hommikul kuulutati uus võim. Mitte mingeid muljeid. Veebruari revolutsioon – see oli tõesti üks meeldejääv sündmus.“ Küsisin sama aasta parlamendi valimistest, kas vanaema hääletas enamlaste poolt. „Päh, – ütles selle peale vanaema. – Enamlased, kes nendest siis üldse

midagi kuulis? Sotsialistid-revolutsionäärid, eSeRid olid tol ajal tuntud kangelased!“

Koolipoisina huvitas mind keskaegne ajalugu, mul oli kaks Eesti ajaloo õpikut – eestiaegne ja nõukaaegne. Neid kõrvutades, püüdsin ajaloolise tõeni jõuda. Nii et vanaema vastused pole olnudki liiga suureks üllatuseks.

Vanaema kasvas suures ja lõbusas peres. Talvel sõideti suure saaniga Antonimäe veerul, jõuluks oli kodus alati kena kuusk ja pidulik õhkkond lauluga „...kui haljad on su oksad“. Pere oli pigem vaene kui rikas, aga alandlikku vaesuse vaimu pole vanaemas kunagi olnud, uhke tüdruk oli mu vanaema. Ja julge hakkaja.

Vanaisaga oli teisiti. Vanaisa oli vaenelaps Narvast. Tema tundis sotsiaalset ebaõiglust palju teravamini. Kõige rõhavam oli, et need vastuolud olid inimesel hinges. Vaene jääb vaeseks isegi kui pungil rahakoti leiab. Ja kes on sakste soost, jääb rikkaks, isegi siis kui tal on ainult võlad. Leppida sellega oli võimatu, ja vanaisa hakkas kommunistiks. Komissarina võttis ta osa Vabadussõjast. Kumal poolel, ei ole tarvis seletada, nagu vanem vend filmis „Nimed marmortahvil“.

Peterburis ripub meil seinal nikerdus Tartu Lossimäega, kus eriti ilmekad on puujuured esiplaanil, peaaegu, nagu Van Goghi maalil. See on ainuke asi, mis vanaisast on jäänud. Tartu Ülikool oli tema unistus.

Vanaema oli tol ajal tõlkijaks Oudovas, ja ülemuseks tal oli tulevane kuulus nõukogude luuraja Abel. Abel mõistis eesti keelt ja pärast tihti tegi vanaemale märkusi, et tõlked pole olnud küllalt täpsed. (Vaatasin praegu Vikipeediast, selgus, et

luurajaid Abeleid oli kaks, kumb neist vanaema ülemus oli, ei tea).

Vanaema ja vanaisa said tuttavaks Läänerahvaste kommunistlikus ülikoolis, kus vanaema oli üliõpilaseks, ja vanaisa – ühiselamu komandandiks. Ülikoolis õppisid soomlased, eestlased ja lätlased. Ülikool asus Peterburi südalinnas vürstinna Šahovskaja majas, peatänavast Nevskist teine maja. Vanaema ja vanaisa ei ole vürstinnat tema kodust välja ajanud, vürstinna kolis ise välismaale, kui nägi, kuhupoole Venemaal kõik areneb. Selles majas sündis minu mammi ja hiljem ka mina. Tegelikult sündisime mõlemad Snegirjovi sünnitusmajas, aga see pole antud juhul oluline. Siis oli me kodu ühiskorteris, kus kuues toas elas kuus peret. Mitte ainult vanaemaga, vaid ka naabritega ühisköögis sai eesti keelt rääkida, teised naabrid olid soomlased – ilmselt kõik endised üliõpilased ammu unustatud õpeasutusest.

Pildike tolle aja õnnelikust elust. 1924. aasta üleujutus, mis Nevskilt omapärase puitsillutise minema viis. Vanaema ja pooleaastane mammi vaatavad aknast, teiselt korruselt tänavale, kus vanaisa põlvest saadik vees kodu poole liigub, portfelli kõrgel hoides, et tähtsad paberid märjaks ei saa. See ainuke lause vajab mitut kommentaari. Portfelliga käisid ülemused. Ülemuse prouana sai vanaema pooleaastase tütreaga kodus istuda, ajal, kui lihtsurelikud nõukogude naised pidid tööle minema, kui lapsuke kahekuuseks sai.

Veel üks liigutav lugu. Vanaema töötas Muusikhallis administraatorina. Muusikhall asus siis nüüdse Muusikalise komöödia teatri hoones. Kontsert juba algas, kui Kirov seltsimeestega tuli äkki palvega neid kuhugi istuma panna, vabandades, et pole varem teatanud. Kes Kirov oli, saab

Vikipeediast vaadata. Tagasihoidlikud seltsimehed pandi istuma küljekohtadele, aga kui rahvas teada sai, et Kirov on saalis, vabastati neile kohad esimeses reas. Seda pole tulnud paluda.

Komissari ja komandandi kogemustega vanaisa töötas rahvahariduse osakonnas, pärast Kehakultuuri instituudi õpejõuna. Ja siis algasid pahandused. Nagu räägitakse, revolutsioon hakkas oma lapsi õgima. Rahvahariduse osakonnas oli vanaisa ülemuseks Zinovjevi proua. Kui endise seltsimehe Zinovjevi üle kohut mõisteti, ka vanaisale tuletati meelde, kelle alluvaks ta oli, ja tuli tal instituudi marksismi kateedrilte tehasesse lukksepaks minna. Need olid alles esimesed repressioonid, selle pärast pääses vanaisa arestita. Kuid hullem karistus ootas oma kodus. Vanaema jättis ta maha. Joomise pärast. Vanaisa suri nälga esimesel blokaadi talvel.

Tekkib muidugi küsimus, et kas sellistest kahtlastest tegelastest pruukis üldse juttu alustada? Seletan natuke. Et vanaisa joodik oli, sellest sain teada võrdlemisi hiljuti. Selle eest teadsin, et ta oli väga tark ja õiglane mees, selline mulje jäi tema tütrele, mu mammil. Eriti tihti kordas mammi vanaisa sõnu „Kui ei suuda midagi head öelda, vaiki parem“. Vabadussõda ei ole kunagi mainitud, vanaisa oli Vene kodusõja kangelane ja võitles Judenitšiga, valge kindraliga. Et sündmustest ka mingi Eesti sõjavägi osa võttis, väga võimalik, et tõesti ei ole teatud. Kõik toimus ju Kõverpeeglite kuningriigis. Kas siis seda mõisteti? Aimate küll, kuid põgeneda oli võimatu, ja päevast päeva selle mõttega endal tuju rikkuda tõesti poleks mõistlik. Ometigi oli veel üks asjaolu, mida täiesti ühtemoodi mõistetakse nii siis, kui ka praegu – mammi siiralt armastas oma isa.

Aastal 1938 sõidavad vanaema mammiga äkki mitmeks kuuks Krimmi. Puhkus see küll pole olnud, vanaema töötas seal söökla juhatajana, 14-aastane mammi aga oli jäetud üksi võhivõõraste Saki linna. Võib aimata, et põhjused, mida mulle pole seletatud, olid väga tõsised. Tuletan meelde, et see oli kõige kangema terrori aasta. Võõrad inimesed hoolitsesid mammi eest, ostsid tema tikandeid. Kõige suuremad sõbrad olid kohalikud kodutud koerad. Mammit tunti Sakis nime all „tüdruk koertega“. Kergelt represseeritud mereväe ohvitserid saatsid mammit tihti jalustel promenaadil. Alati kahekaupa, et keegi ei kahtlusta neid kaitsetu allaealise võrgutamises. Mammi oli inglituüpi kaunitar – pikk, blond, siniste silmadega, peente näojoontega, sirge seljaga. Mereväelased käisid tükk maad järel, siis said nad rahulikult oma valulisi probleeme arutada, ilma et keegi kuuleb. Muidugi oli elu Sakis mammile katsumuseks, kuid oli ka midagi liigutavat nendes mälestustes. Näiteks suplemine ühe poisiga, kui mammil äkki supeltrikoo pael õlal rebenes. Tütarlaps kokkus ja oli suures segaduses. Poiss aga täiesti rahulikult sidus selle paela kinni, ilma et sellest vähimatki piinlikkust tekkiks (nähtavasti oli tal vanem õde). Mammi pärast otsis sellist poissi, kelle kõrval võiks ennast nii kindlalt ja kaitstuna tunda, kuid pole leidnud. Antanionil õnnestus see meeolelu edasi anda oma filmis „Punane kõrb“, kus tütarlaps inimtühjas rannas supleb üksi meres. Mammi ujus väga kergelt, nagu too tüdruk filmis.

Talvesõja alguseks olid vanaema mammiga jälle Leningradis, vanaema läks mehele, kuid abielu ebaõnnestus, sellest pole pärast kunagi räägitud, jäi ainult uus perekonnanimi. Enne kui hakkame sõjast rääkima, tahaks natuke Leningradi elu tutvustada, nimelt Leningradi, mitte

Peterburi. Alustaks Petrogradi elust. Tudengi ja ühiselamu vaim oli vanaemal nii sügaval südames, et seda suutsin hinnata vaid siis, kui ise üliõpilaseks sain. Üllatusega avastasin, et vanaema mõistab mind poolelt sõnalt ja mõistab täiesti õigesti – et kõige tähtsam on sõprus ja sellega seotud kohustused, ja ka seda, et suhtlemine sõpradega võib poole ööni kesta, ka seda, et ülikooli sõbrannad ei ole pruudid ega armukesed, kuid selle pärast sugugi mitte vähem armsad ja kallid. Lõpuks ka seda, et hommikuti ei ole tudengi enesetunne alati mõnus.

Kas ühiselamu- või ühiskorterite toas, oli vanaema ikka oma kodus perenaine, mammi aga sai perenaiseks vaid 50-aastaselt. Ja kui see asjaolu pisut kibestust tõi, on ju tõesti arusaadav ja andeksantav. Leningradis oli täiesti tavapärane, et noored suhtlesid trepikojas, teist parajat kohta korteris lihtsalt ei ole olnud. Meie kodus oli kahjuks perega nii, et pole kiidelda, seepärast oli sõpruse kultus. Sõbrad olid lähedasemad ja tähtsamad, kui pere. Pole ime, et kui mammi noorena poes käis, kulus selleks vähemalt poolteist tundi – Nevskil alati trehvas kedagi koolikaaslastest. Lähimaks poeks oli meil Jelissejevi kauplus – kõige uhkem, kõige keskem, aga siis olid ju hinnad kõikjal ühesugused. Mammi „aiaäärseks tänavaks“ oli Nevski.

Kui juba Leningradi elust juttu tuli, siis oli see boheemlik – vaene kuid lõbus, täis ustava sõpruse vaimu, nagu Puccini ooperis. Ja muidugi tulvil kunstist – Filharmooniani oli kümme minutit minna, Ermitaažini – kolm trollipeatust. Maksis see kõik nii vähe, et iga boheemlane sai endale lubada nii kontserte, kui näitusi. Peale sõda töötas vanaema tsirkuses, tuli õhtuselt etenduselt hilja, ja tihti tõi veel sõbrad kaasa, kuna

huvitav suhtlemine pooleli jäi. Olime tõesti boheemlased, nii et seda nägu.

Kui juba sellest juttu tuli, siis räägin, mis edasi sai. 21. sajandil mammi pihtis oma miniale, minu prouale, et kahetseb oma andumust sõprusele, et sõbrad pole olnud sugugi nii ennastsalgavad, nagu tema nende vastu. Minuga mammi pole olnud kunagi nii avameelne. Julgen arvata, et lihtsalt asjaolud muutusid, inimesed pole elanud enam viie-kuuekesi ühes toas. Mammi kutsus, nagu vanasti, kõik oma kooliõed ja –vennad oma sünnipäevale, ja need tulid heameelega, kuni veel elus olid, ja laulsid kooris Okudžava laulu „Sõda, mis sa raisk küll tegid“ (ei tea, kas seda on täpselt eesti keelde tõlgitud). Kuid nende poolt vastukutseid ei suuda kuidagi meelde tuletada.

Meil minu prouaga oli kõik teisiti. Saime sõpradeks välitöödel Lapimaal, ja meil pole kunagi olnud mingit piirjoont sõpruse ja armastuse, boheemliku ustavuse ja perekondlike kohustuste vahel

Rohkem ei saa edasi lükata, tuleb sõjast rääkida. Just hiljuti seletasin pojapojale, et sõjad jätavad psüühilisi traumasid mitmeks põlvkonnaks – et psühhopaatidel kasvavad närvilised lapsed. Ühest sõjaohvrast oli juba öeldud – vanaisa suri nälga. Teiseks oli vanaema õetütar, kõigi aegade armsaim tütarlaps. Noorem õde tuli Palukülalt Leningradi aastal 1928 vanaema kutsel. Töötas Komsomoli teatri puhvetis. Sai lapse ühelt kuulsalt rahvusvahelise kommunistliku liikumise tegelaselt. Ei tea, kas sel tegelasel pole olnud aega abielluda, või oli tal pere juba olemas, ei tahagi teada. Blokaad oli juba lõppemas, kui isa otsustas oma tütre eest hoolitseda ja saatis ta üksi evakuatsiooni, kus näljast nõrgaks jäänud tüdruk suri varsti. Keegi pole teadnud, kuhu ta maeti, sõda jätkus.

Andke andeks, mul on kõik tegelased nimedeta. Selle eest kõik sündmused on täiesti ehtsad, isegi need, millest poleks tahtnud sugugi jutustada.

Kõige koledamad lood said nüüd räägitud.

Talvesõda algas koolipinkide lohistamisega mööda Fontanka kaldapealset. Koolimaja tuli vabaks teha haavatute jaoks. Haavatuid oli tõesti palju. Siis oli poolteist aastat rahulikku elu, ja algas suur sõda. Vanaema rääkis, et Leningradis teati sellest umbes nädal ette. Omal ajal räägiti ju palju, et sõda algas täiesti ootamatult. Vanaema mälestused jälle parandavad nõukaaegset ajalugu.

Õhuhäire ajal purustas raske pomm maani ühe hoone paarisaja meetri kaugusel me majast. Pere varjas end siis trepikojas, esimesel korrusel. Jäi meelde, kuidas mammi ütles, et oli küll jube, kuid see pole olnud kõige kohutavam päev tema elus. Päev, mida mammi pärast tihti painavates unenägudes nägi oli teine. Blokaadi algusega jäi keskkooli viimane klass pooleli, olukord oli selline, et keegi pole meelde tuletanud kooliharidust, kas seda üldse kunagi tarvis läheb? 1942. aasta kevadel kohtas mammi juhuslikult oma kooliõpetajat, kes tungival soovitas kooli tulla eksameid tegema, et ikka lõputunnistust saada. Mammi tuligi. Loomulikult läks kõik hästi, kuid mammil oli hirm, et ta ei ole eksamitele valmis, ta õppis alati väga hästi, ja esimest korda elus pidi tahvli ette astuma justkui valmistamata õpetükkidega.

Suvel nägi mammi kusagil kuulutust, et toimub loeng Shakespeare loomingust. Lähen kuulan õige, mõtles mammi, ehk tuju saab paremaks. Saal on nähtavasti tühi, kellel seda ilukirjandust praegu tarvis? Saal oli pungil täis. Inimesed olid

sõjast nii tüdinud, nii tahtsid kasvõi mõneks ajaks mõtted eemale viia. Loeng jäi meelde.

Talvel on näljasel inimesel kogu aeg külm, ta püüab selga ja jalga ajada kõike, mis võimalik. Kui aga nähti mõnda daamikest siidsukkades lumehangede vahel lippamas, oli kohe selge, et daamike näljas ei ole, leidus ka selliseid blokaadi ajal.

Aegajalt käis Leningradis moskvalasi komandeeringus. Neile seletati seal Moskvast, et Leningradis on selline nälg, et leivatüki eest iga neiu langeb sulle kohe kaela. Mammil sõbrannadega õnnestus näidata, et uhked Leningradi preilid langevad parem igavesti lumehange, kui rasvase moskvalase kaela. Mamma töötas linna telefonijaamas, see oli nagu sõjaväe teenistus, pole tahetud lahti lasta, isegi kui mamma Teise Meditsiini instituuti astus 1944. aastal.

Sellist ülesannet ei ole siin püstitatud – kirja panna kõik, mis mulle blokaadist räägiti. Ehk tegi seda paremini Lilli Promet, kes oli vanaema lemmikkirjanik. Raadiomaja, kus Lilli Promet kogu blokaadi töötas, on meie majast mõnesaja meetri kaugusel.

Oodake! Oodake! Sõja teema ei ole veel sellega lõppenud. Teate, mida tegid minu mammi koolivennad? Koolivennad, kes otse koolipingist rindele läksid. Nad otsisid pärast üles need sakslased, kes neil Leningradi rindel vastaskaevikutes olid. Kirjutasid neile ja said nendega sõpradeks, kohtusid mitu korda. Kui keeruline see nõuka ajal oli, ei taha isegi oletada. Ei hakka ka ette kujutama, kuidas rindemehed viisakad pitsid kõrvale lükkasid ja täitsid klaasid. See peab üks uus Remarque olema, kes suudab sellest sõprusest raamatut kirjutada. See sõprus oli kõige kangem protest küünilise alatuse vastu, mis maailmas toimub, kus miljonid

noored saadetakse hakklihamasinasse ja pärast kuulutatakse sangariteks.

Keegi ei kahtle, et Peterburis oli 20. sajandil ajaloolisi sündmusi rohkem kui mujal, aga mis toimus siis Palukülas? Vanaemal oli 9 õde ja venda. Kõige vanem vend sõitis Peterburi ja kadus 1905. aasta sündmustes. Räägiti, et ta istus Peetri Ja Pauluse kindluse vanglas, ja teda seal piinati. Aga kes seda rääkis, on nüüd juba võimatu selgeks teha. Teine vanem vend sõitis Inglismaale laevaga, mis Kärddla kalevivabrikule villa tõi. Saatis sealt paar kirja oma õele (vanatädile, kes mind kasvatas, temast tuleb omaette peatükk). Kirjas oli rahatäht, ei mäleta mitu inglise naela, kutse Inglismaale tulla ja lubadus aidata seal töökohta leida. Siis algas Esimene maailma sõda, ja kirjavahetus katkes. Üks kuulus dirigent on ehk minu vanaonu poeg. Dirigent sündis Pariisis aastal 1925. Selleks ajaks võis ju vanaonu Inglismaalt Pariisi kolida. Kui dirigent Leningradis käis, olime mammiga tema kontserdil, tundsiime kanget tahtmist küsima minna, kas ta on ikka meie sugulane, aga häbenesime. Ilmselt pidas mamma ka seda silmas, et NLiidus oli sanktsioneerimata suhtlemine välismaalastega, ütleme nii, ebasoovitav. Aga välimuse poolest oli dirigent täiesti me sugulane – sirge ninaga, tumedate laineliste juustega.

Vanatädi, kes Inglismaale kolinud vennaga kirjavahetuses oli, elas ka mõnda aega Peterburis, nii et vanaema oli juba kolmas meie perest, kes Palukülast Peterburi sõitis. Neljandaks oli noorem õde, kellel imekaunis tütar sõja ajal suri. Kodumaad ei ole Peterburi eestlased näinud aastani 1946. Isegi kui vanaema isa, minu vanavanaisa, suri aastal 1932, matustele pole saanud ta tütreid tulla. Selline oli 20. sajand.

Lõpuks jäi vanavanaemaga ainult kõige noorem tütar, kes jõudis abielluda politseinikuga, lahutada ja surra pimesoole põletikku. Aastal 1939 põles äkki maha maja Palukülas, vanavanaema kolis oma õe juurde Kärdlasse. Rohkem pole Palukülas keegi me perest elanud. Maja vundament on võssa kasvanud, nagu Uinunud Kaunitari loss. Kreegi põõsad on täiesti läbikäimatud, nii et keegi ei saa näha, millised vaimud ja viirastused seda kohta nüüd külastavad.

Isa

Minu isa sündis Zagrebis, Kroatia pealinnas, aastal 1920, panga juhataja peres. Väga võimalik, et nõuka ajal oli juhatajaks tagasihoidlikult pankurit nimetatud. Viieaastaselt oli isa tunnistanud oma kodulinna kõike kenamaks poisiks, nii et oli vist tõesti pankuri poeg. Isa pere maja üheks seinaks on linnamüür. Loomulikult, seisab maja seespool linnamüüri. Buda prints Gautama lugu silmas pidades, ei pea liiga imestama, et isa kasvas kommunistiks – põrandaaluseks vabadusvõitlejaks, mitte nõukaaegseks karjeristiks.

Aastal 1941 okupeerisid Saksa väed Jugoslaavia. Isa koolivendadega otsustasid, ei astuvad võitlusesse kodumaa vabaduse eest. Leidsid kuidagi kontakti põrandaaluste võitlejatega, said esimese ülesande – Zagrebi keskel asuv bensiiitantkla õhku lasta. Seda valvati. Ilmselt pidi esimene ülesanne ka viimaseks saama, kuid poisid siiski tulid kokkulepitud kohta pommi saama. “Tublid! – kiitsid neid põrandaalused. – Me panime teid proovile.”

Järgmised ülesanded olid küll ohtlikud, kuid mitte täiesti lootusetud. Poisid jagasid turuplatsil lendlehti.

Et politseil vähem kahtlusi oleks, saadeti isa õppima teoloogiat. Erialaks oli marioloogia – teadusharu, mis uurib Jumalaema elu ja pühadust. Saadud teadmised osutusid kasulikeks aastaid hiljem, kui isa töötas Leningradis Religiooni ja ateismi muuseumis.

Peale sõda olid avalikustatud politsei arhiivid, kus isa nägi, et teda, kui tagaotsitavat põrandaalust kommunisti iseloomustati äärmise individualistina. Veel tegi nalja kommunistide paljastamise juhend, kus politseinike koolitati, et

tüüpiline kommunist armastab Freudi psühhoanalüüsi ja avangardistlikku maalikunsti. Nimelt tegi nalja, et NLiidus just need teaduse ja kunsti suunad olid põlu all.

Kord pidi isa võitluskaaslast ähvardavast arestist hoiatama. Teadmata, kust seltsimeest leida, kõndis isa huupi Zagrebi tänavaid ning kohtaski, keda tarvis, linnaosas, kus nad pole varem kunagi käinud. Oma teekonda pärast meelde tuletades, avastas isa, et liikus otseteed täiesti ootamatu kohtumiskoha poole.

Mõne aja pärast hoiatati isa ennast aresti eest. Nüüd kõndis ta kodulinna tänavail teadmata, kuhu minna, kuna kodus ootas politsei. Selliseid juhuseid, et kedagi oleks vabaks lastud, või et arreteeritul õnnestuks põgeneda, ei ole olnud. Nõnda isa eksles linna peal, kuni kohtas äkki koolivenda, kellest oli teada, et ta on fašist, kohalik fašist, kuid see pole koolivendade suhteid sugugi rikkunud, nad kasvasid ju üles demokraatlikul maal, kus igäühel võisid olla omad poliitilised vaated. “Kuidas elad?” – küsis koolivend. “Kehvasti, – vastas isa. – Mind otsib politsei.” “Tõesti kehvasti, – nõustus koolivend. – Noh, tule siis minu poole.” Ja viiski isa oma koju, kus keegi pole osanud teda otsida. Pärast aitas koolivend isa linnast välja pääseda, et partisanide juurde mägedesse minna. See linnast väljumine pole olnud sugugi lihtne, aga poisid tulid toime. Kõik juhtus aastal 1943.

Lugu jätkus 9. mail 1945, kui isa partisanina oma kodulinna vabastas. Isa oli ratsa punases partisanis sãrgis. “Kuhu sa tormad? nii vahva, – hoiatasid teda vastutulijad. – Sakslased alles olid siin.” Isa ruttas oma koju, et oma ema näha ja ennast talle näidata, ning kui see õnnelik hetk sai üleelatud, traaveldas isa oma koolivenna poole, et äkki tarvis tema eest

kosta, tasuda tal elupäästmise eest. Kuid sõbrale pole olnud abi ja õigustust tarvis. Selgus, et ta ise oli juba ammu partisanide juurde läinud.

Partisanid liikusid ainult ööseti. Kord oli partisanide salk marssimas kottpimedas kitsas pikas mäeorus. Ja kui see teekond kestis juba mitmendat tundi, avastasid nad äkki, et oli segunenud pimedas saksa roduga, mis samuti õist rännakud korraldas. Sõdida sellistes tingimustes oli täiesti võimatu. Mida teha? Hakati komandöre otsima. Leiti, komandörid arutasid omavahel olukorda ja andsid käsu jätkata liikumist. Hommikuni sammusid jugoslaavlased ja sakslased kõrvuti, hakkasid vähehaaval suhtlema, tutvusi siduma, mõned isegi vahetasid uute tuttavatega käekellasid sõpruse märgiks. Aovalgel jõudsid nad orust välja. Partisanide komandör rivistas oma mehed, saksa ohvitser – omad, andsid teineteisel au ja hakkasid astuma, igaüks omateed. Kõik need ebatavalised tõestisündinud lood ma panen kirja täpselt nii, nagu isa jutustas. Omalt poolt ei lisa ühtegi sõna ega ka varja midagi.

Õiste rännakute ajal tahtsid partisanid koledasti magada. “Kui sattuks meile ette üks maja, ja majas oleks pehme voodi,” – unistati algul. “Kui oleks nüüd meie pärast üks heinaküün, küll oleks tore seal magada!” – kujutati ette pärast. Ja veel hiljem oli juba mõttes: “Kukuks praegu porilompi ja uinuks silmapilkselt!”

Kord tuligi üsna kaua lumelörtsis lamada vaenlase tule all. “Kuivõrd siin siiski kergem on kui koolis!” – mõtiskles siis isa. Koolis isale pole meeldinud, ega asjata politsei pole temast

kirjutanud, et ta on äärmine individualist.

Isa oli jõudnud ka bioloogiat ja meditsiini õppida, seepärast sai temast partisanide arst. See oli üks isesugune praktika. Mõni kord tuli öelda haavatule: “Ära pinguta, kõnged nagunii!” Ja haavatu süda sai täis, ta arsti kiuste jäi ellu ning paranes.

Ükskord tuli surma tunnistada vaenlase luuraja mahalaskmisel. Mitte midagi vastikumat pole kunagi olnud.

Hiljem, Sõjameditsiini akadeemias Leningradis, õpetati sõjaarstidele ka sünnitaja abistamist. Isa rääkis, et pole midagi uhkemat ja pidulikumat näinud lapse sündimisest.

Ka rünnakutest isa võttis osa. Rünnakus pole saanud ta kuidagi pilku ära pöörata oma kaaslastest, kes liikusid tule all justkui aeglaseks tehtud filmis, justkui painavas unenäos. See oli nagu mingi fantastiline õudukas.

Kui isa suri aastal 1990, mu poeg pani kirja sellise vanaisa käest kuulnud loo.

Kord ööbisid partisanid ühes talus. Kuuldes kummuti alt mingit krabinat, tõstis isa kummuti kõrvale, et vaadata, mis seal toimub. Kummuti all oli hiir vastsündinud poegadega. Isa nähes astus hiir vapralt oma lapsi kaitsma, astus võitlusesse tohutu hiiglasega, koletisega. Isa oli ise siis sõdur, ja loomakese julgus äratas temas kõige sügavamat lugupidamist. Ettevaatlikult liigutas ta kummuti oma kohale ja vaatas, et hiireperet enam keegi ei tülita.

Veel üks mälestus. Partisanid olid peatunud ühes mahajäätud talus. Lahingutegevuses oli talu nii kähku maha jäätud, et laua peale jäi suur kann rõsket piima. Partisanid nautisid seda ruttamata, aga see oli hea! (partisanid olid alati näljased) Järsku alustasid sakslased pealetungi, neid oli juba aknast näha. Saabus käsk – vaikselt tagasi tõmbuda, selle talu pärast lahingut alustada pole peetud vajalikuks. Poisid, kallid kraamid ei tohi raisku minna! Ja partisanid pole talust lahkunud enne kui piim sai viimase tilgani ära joodud. (Nüüd tuletage palun meelde Kusturica filmi „*Underground*“ – ei olegi liiga fantastiline,)

Tahtsin juba dokumentaalsete mälestuste jäädvustamise lõpetada, kuid ei, kõige tähtsam tükk jäi kirja panemata. Siin ei tule juba mingeid üksikasju. Sõja ajal, veel enne partisaniks saamist, oli isal armastatu. Isa pole seletanud, kui hea ta oli, kui kaunis, kui veetlev, sõnakestki pole öeldud, kuid ühest lausest oli selge, et see oli armastatu, ei tea, kas peaks seda sõna suurte tähtedega kirjutama? Ja isa kaotas oma armastatu. „Isa, kallid, mis juhtus? Kas ta sai pommitamisel surma? Või saadeti ta Saksamaale tööle?“ – Ei, midagi sellist. Sõjaga see pole olnud kuidagi seotud.“ Rohkem pole seletusi tulnud. Isa sõitis siis oma suvilasse Aadria mere äärde ja veetis seal täiesti üksi vähemalt kuu aega. Kusagil käisid ägedad lahingud, pealetungid ja taganemised, kusagil põrandaalused võitluskaaslased jätkasid kangelaslikku vastupanu, aga see oli nii kaugel, nii seotetu sellega, mis südant vaevas. Isa oli väga napsõnaline, kahetses, võibolla, et seda juttu üldse alustas. Ometigi oli selge, et miski ja mitte kunagi ei ole seda kaotust tasa teinud.

Noh, nüüd siis lühidalt, mis edasi sai. Aastal 1946 pakuti isale edasiõppimist. Tuli valida USA, Prantsusmaa ja NLiidu vahel. Isa valis viimase ja sai Leningradi Sõjameditsiini akadeemia üliõpilaseks. Ja mammi õppis siis Teises Meditsiiniinstituudis. Ei tea, kuidas nad tuttavaks said, kuid ilmselt pole midagi üllatavat, et kaks tulevast arsti kohtusid. Nad olid üks hämmastavalt ilus, lausa hiilgav paar – euroopalikult peene kasvatusena sangar-partisan ja blokaadi üleelanud ingellik kaunitar, kes kogu Leningradil pea segi ajas. Seda ei pea vist seletama, et venelanna ei oleks sellisele osale kuidagi sobinud. Eriti hästi oli nende õnne tunda fotodelt, mis olid Kärldas tehtud – lõbusad, mänglevad, vallatud, oo, need hetked olid ilmselt mingiks taevalikuks tasuks üleelatud kannatuste eest. Kirjeldan ainult ühte, mul ei olegi sellist, ei mäleta, kus perekondlikus albumis ma seda nägin. Isa sõjaväe mundris armsalt lollaka näoga lamab kõhuli murul, ja suvekleidis graatsiline mammi veidi kelmika naeratusega istub, nagu õbluke Euroopa Zeusi-härja seljas. Karen Šahnazarovil on üks imelik film „Täiskuu ööl“, kust vaataja näeb, et on hetkesid, mis on nii ilusad, et ei ole üldse tähtis, mis seal ees ja järel oli. Tegelikult ka tema kuulus „Talveõhtu Gagrõs“ on samal teemal. Õhtul, kui need read kirja panin, sain ma teada, et Šahnazarov esineb nüüd Vene TV poliitilistes saadetes. Kõige lihtsam ja targem oleks muidugi see kinojutt kustuta, kuid ebameeldiv avastus sobib nii hästi mälestuste üldise pealkirja alla, et jätan, nagu on välja tulnud.

Siis läksid Stalin Titoga tülili. Isa kursavennad sõitsid kähku Jugoslaaviasse tagasi. Isal aga oli juba pere. Säravast paarist sai paar, mida keegi pole julgenud enam külla kutsuda.

Mõnda aastat püüdsid nad võidelda, kuid mille vastu, kes suudaks öelda? Siis tuli lahutus.

Isa oli pärast teises abielus, lapsi neil pole olnud.

30 aastat, nagu vanaema kodumaad, ei ole ma isa näinud. Pärast, aitäh minu kallimale, kes üsna tungivalt seda tagant lükkas, me kohtusime. Isa ütles mitmel korral, et on õnnelik, et tal oli elu viimastel aastatel poeg ja pojapoeg, kuid eelkõige minia, kellesse ta armus esimesest silmapilgust, nagu isa tütrusse.

Ema

Sündisin Leningradis, kuid juba kahekuuselt olin Tallinnas Pelgulinnas vanatädi juures, sest mammi pidi tööle minema. Nii sai eesti keel mu emakeeleks, ja vanatädi, vanaema vanemat õde, hakkasin loomulikult emaks kutsuma.

Nooruses ennustas mustlanna emale edaspidist elu näojoonte järgi. Kujutan seda pilti Russalka juures promenaadil, ei ole kindel, kas see tegelikult nii oli. Mustlanna ütles, et emal sünnib poeg, väga ilus ja julge poiss, keda ema armastab nii, kuidas võib üks ema oma ainukest last armastada. Kuid too ainuke poeg saab surma kuuli läbi. Mõned aastad hiljem aga tuuakse emale üks teine poiss, keda ta hakkab armastama, nagu oma poega. Kui poiss suureks saab, aitab ta ema.

Viimane ennustus ei ole kahjuks täide läinud.

Ingvar Luhaääril tema autobiograafilises raamatus on ka üks mustlanna ennustuse lugu. Palun vabandust kokkusattumise pärast. Need mälestused on dokumentaalsed.

Nüüd, nagu keskaegses teatris, sai ette kuulutatud, mis edasi tuleb. Otsustage ise, kas jääte vaatama, või lähete puhveti.

Rääkis juba, et vanaema oli uhke tüdruk, aga ema oma perfektse saksa keelega oli tõesti preili mis preili, proua mis proua. Seda mäletan juba ise, kuidas ema tihti ajalehekioskist „*Frau von Heute*“ ostis, ja minule – „*Bummi*“. Ei tea, palju see mõjutas, aga vanavanaema oli Hiiumaa rootslanna.

Aastal 1917, kui sakslased Hiiumaa okupeerisid ja Suuremõisa lossis hospitali avasid, võeti ema sinna tööle. Saksa arstid oli väga nõudlikud, kord oli range, nagu saksa

hospitalis kunagi, aga ema tuli oma meditsiini õe kohustustega nii hästi toime, et temale pole olnud kunagi midagi öelda, oli pealegi alati viisakas, ka seda hinnati.

Minu poisikese kriimustusi sidudes või rivanooliga pindet lahti leotades rääkis ema, et on sidunud selliseid haavu, mida on võimatu ette kujutada, kui pole sõja ajal hospitalis töötanud.

Arvasin kogu elu, et kui sakslased läksid minema, kolis ema Tallinna, ja aastal 1920 sündis temal poeg. Hiljuti aga üks sõber käis arhiivis asja uurimas, ning selgus, et poeg sündis hoopis Petrogradis aastal 1918, 18. mail. Vaherahu sõlmiti 3. märtsil, loeme me Vikipeediast. Siis pidi tõesti lausa esimese rongiga Petrogradi õe juurde sõitma, et seal maikuus last sünnitada. Pealegi, oli poja isa eesti ohvitser. Kuidas eesti ohvitser Suuremõisa saksa hospitali sattus? Sellele küsimusele ei saa vist enam kunagi vastust. Kui arhiivis nii kirjas, nähtavasti, nii see oli, aga kauaks nad pole Petrogradi jäänud.

On alles kiri, mille ema 1920-te aastate algul Tallinnast Peterburi saatis. Kahjuks, ei ole mul seda hetkel käepärast, aga et kirja meeolelu edasi anda, võiks soovitada Betti Alveri „Valge varese lugu“ üle lugeda.

Nagu lubas mustlanna, oli poeg ilus ja julge. Poisina käis ta Hiiumaal meestega hülgejahil, tõi hülgepoja ja jutustas, et vana hüljes oli teda taga ajanud. Hülgepojast keedeti seepi, ja see pidi imehea olema. Noormeheks sirgunud, kakles poeg joodikuga kõrtsis. Joodik ründas teda lõhutud pudeliga, poeg kaitses ennast vankrirattaga, mis õnneks seinä ääres leidis, kuid vasak käsi sai ikkagi tõsiselt viga. Kui haav paranes, täitis poeg kartulikorvi kividega ja hakkas vigast kätt harjutama, tõstes korvi, kuni vasak käsi paremast tugevamaks sai. 21.

sajandi pilguga näivad kirjeldatud vägiteod üsnagi kahtlastena, aga ema armastus tegi need kadestusväärseteks.

Aastal 1940 poeg abiellus. Oma miniaga ema pärast elas 20 aastat. Fotol on poeg oma prouaga uhke paar. Ilmselt on neil seljas kõige moodsamad tolle aja rõivad.

Hariduse- ja tööga läks pojal kuidagi kehvasti. Ohvitserist isal oli selleks ajaks juba teine pere, nagu hiljuti teada sain. Aastal 1939 võttis poeg osa paemüüri ehitamises Pika Hermannini all – töökoht, mis oli rohkem sotsiaalne. 1940, aastal osales ta demonstratsioonis, ilmselt lootusega, et töörahva võim teeb elu paremaks. Tuli koju väga rõhutatud meeleolus. Selgus, et rahuliku meelevalduse tähtsaks osaks olid autod kuulipildujatega. Ometigi ei ole poeg endale paremat tööd leidnud, kui miilitsas (arhiivist: „...tema enda sõnul hoiatas inimesi eelseisva küüdituse eest.“)

Kui sõda algas, evakueeriti miilitsad. Narvas põgenes poeg evakueerimisrõngilt. Kodus ütles, et pole saanud oma noort prouat üksi jätta. Lasnamäel oli lahing, Tallinna püüti kaitsta pealetungivate sakslaste eest. Seal sai poeg raskesti haavata jalga.

Oma Esimese maailmasõja kogemustega oli ema jälle kohe saksa hospitalis tööl. Sinna toodigi haavatud poeg. Ema tahtis poega salaja hospitalist minema viia ja ära peita, enne kui keegi teda miilitsana välja annab. Poeg keeldus, ütles, et siis arreteeritakse ema, haavatu kadumine ei jää märkamatuks.

Väljaandmist pole tulnud kaua oodata. Haavatud poeg viidi minema, enam ei ole ema teda näinud. Keegi pole julgenud emale öelda, mis edasi juhtus. Ja ema ootas oma poega elu lõpuni, nägi unes, et ta astub järsku sisse, 20 aastat

vanemaks saanud, kuid ikka julge ja ilus. Oli ju neid sõjaaegseid saatuseid nii mitmesuguseid.

Viimane lõik sobiks hästi finaalsiks, kuid tuleb veel seletada, et ema pole rääkinud mulle miilitsateenistusest, sellest sain teada juba hiljem, ning jäi selline mulje, et poeg viidi ära selle pärast, et ta oma kodulinna kaitses. Ukrainas rääkisin ühe vanamehega, kes sõja ajal raskesti haavatud nõukogude sõdurina sakslaste kätte sattus. Teda raviti pärast mitu aastat saksa hospitalides, kus pole vahet tehtud oma ja vaenlase haavatute vahel. Ka nõukogude hospitalides oli selline kord ametlikult olemas, kuid sellest tean juba ainult ilukirjandusest.

Lisan õige veel ühe finaali. Kord tulin 18. mail Rahumäele ema hauale, ja eraldi lillekimp oli kaasas ema pojale, kellel oma hauda ei ole, ja keegi pole kunagi talle lilli toonud. Äkki nägin oma kõrval oravat. Orav ronis männile mu näo kõrgusele, et parem oleks mulle silma vaadata, ja ilmselt tahtis mulle midagi öelda.